

3.

Historie vězeňské péče o děti a mládež

Jak již bylo řečeno, péče o rizikovou mládež téměř paralelně odráží rozvoj dvou typů detenčních zařízení: útulků a věznic. Prvotní snahou společnosti nebylo odlišné a vybočující jedince zachraňovat či převychovávat – cílem bylo je izolovat. Teprve postupem času se začalo přemýšlet o tom, jak s těmito izolovanými jedinci pracovat a jak je diferencovat. Podle Holla jakmile se začal brát v úvahu věk zadržených, bylo pochopitelné, že docházelo k prolínání a paralelnímu vývoji věznic a útulků pro děti a mládež, aniž by byla mezi těmito dvěma typy zařízení ostrá hranice. Někdy se plynulým vývojem z útulků stávaly věznice pro mladé delikventy, anebo se naopak zařízení, která původně plnila funkci věznice, přetransformovala do útulků a převýchovných škol. Oba typy zařízení totiž postupem času začaly ve společnosti plnit podobnou funkci: chránit a rehabilitovat znevýhodněné děti a mládež, ať šlo o děti bez domova, nebo mladé delikventy.¹²⁶ Už jsme zmínili, že právě děti bez domova se velmi často ocitly v rizikové skupině a mohly snadno takzvaně sejít z cesty a ocitnout se ve vězení. Jacobiová dokládá, že například ve Francii *les membres inutile à l'État* (tzv. líní chudí) nebyli klienty institucí pečujících o chudé, ale klienty policie a soudů.¹²⁷

Vězení stejně jako útulky velmi dlouho nerozlišovala mezi typem provinění, pohlavím či věkem svých zadržených. Toth při popisu vzniku oslavované kolonie v Mettray uvádí, že i když ve Francii Napoleonovy zákony nařizovaly oddělovat ve věznicích ženy od mužů a mladistvé od dospělých provinilců, v praxi se tento zákon začal pomalu uplatňovat až během vlády tzv. *červencové monarchie* v letech

¹²⁶ Holl, 1971, s. 225.

¹²⁷ Jacobiová, 2009, s. 53.

1830–1848.¹²⁸ Navíc ještě v první polovině 19. století byl vyměřený trest z dnešního pohledu neúměrně přísný v poměru ke spáchanému činu. Například podle Higginbothama byl v roce 1833 devítiletý hoch odsouzen k trestu smrti za krádež plechovky s barvou. Jako další příklad nepřiměřené krutosti trestu uvádí dva patnáctileté chlapce, kteří byli odsouzeni k sedmiletému trestu vězení za krádež jediného páru bot.¹²⁹

3.1 Starověk

Přestože jsme na začátku kapitoly uvedli, že hlavní funkcí věznic bylo zadržené potrestat a izolovat od zbytku společnosti, objevovala se myšlenka na nápravnou funkci trestu i u myslitelů starověku. Už Seneca tvrdí, že trest má být navržen tak, aby chránil společnost odstraněním pachatele, reformoval její poddané a učinil je poslušnějšími.¹³⁰ Platón šel ve svých úvahách ještě dále, když vyzdvihoval fakt, že trest není určen pouze k potrestání viníka, ale i k jeho uvědomělé nápravě. Dokonce v duchu svých ideálů navrhl tři stupně věznic: jeden stupeň pro zatčené, druhý pro pachatele méně závažných činů (*Sophonisterion*, jako místo, které by učilo moudrosti a zdrženlivosti) a třetí stupeň pro těžké zločince ohrožující společnost.¹³¹ Takovéto úvahy se však odehrávaly jen v rovině teoretické a byly popsány v utopických spisech myslitelů.

Realita vězeňství v té době vypadala poněkud odlišně. Matoušek upozorňuje: „... právo neměřilo každému stejnou měrou, za stejný čin mohl být občan potrestán peněžitou pokutou a otrok smrtí“.¹³² Můžeme bohužel tvrdit, že toto odlišné vnímání spravedlnosti pro jednotlivce se táhne napříč dějinami vězeňství a převýchovy až do současnosti.

Ve starověku byla základní funkcí trestu msta: šlo o to, způsobit provinilému utrpení a dostat spravedlnosti. Existovalo několik způsobů, jak viníka potrestat. Například byl-li dotyčný chycen při krádeži, nabídli ho poškozenému jako otroka. Dalším oblíbeným

¹²⁸ Toth, 2019, s. 21.

¹²⁹ Higginbotham, 2017, s. 12.

¹³⁰ Wines, 1895, s. 120, in Baconová, 1917, s. 1.

¹³¹ Platón (2016). *Zákony* (český překlad od Františka Novotného, čtvrté vydání). Praha: Oikoymenh.

¹³² Matoušek, 1995, s. 26.

a hojně aplikovaným trestem bylo vyhnanství.¹³³ Obava o udržení politické moci byla příčinou investic nemalých finančních prostředků do vězeňské architektury. Vězňitelé řešili zejména otázku, jak co nejefektivněji postavit a využít budovu sloužící k výkonu msty, tedy k ochraně společnosti. Jelikož cílem vězení bylo zajistit vězněným co největší utrpení, nikdo se příliš nezabýval tím, zda by se mělo s trestanými jednat humánně, nebo dokonce během detenčního pobytu rozvíjet či napravovat jejich osobnost. Vězení sloužila spíše k odklizení politických odpůrců a hlavním cílem bylo odstranit nepohodlné. Odstranit ve většině případů znamenalo usmrtit. Jak je všeobecně známo z osudů řeckých a římských filosofů a politiků, vážení občané někdy dostali možnost tomuto trestu předejít tím, že spáchají před uvězněním sebevraždu.

3.2 Středověk

Ani ve středověku si věznění mnoho nepolepšili. Podrobná historie středověkého vězeňství je poměrně neprobádanou oblastí. Většina odborných prací k tématu se soustředila na roli církve, která byla bezpochyby zpočátku velmi významná. První špitály opravdu vznikaly při kláštorech a zpočátku rezonovaly myšlenkou křesťanské pomoci, od začátku však plnily také roli detenční – soustřeďovaly za svými zdmi jedince, kteří se nějakým způsobem lišili od ostatních a společnost znepokojovali. Mühlpachr uvádí: „Ze společenské potřeby internovat sociálně nevhodná individua vznikly instituce veřejných a všeobecných špitálů.“¹³⁴ Téměř identické tvrzení nalzáme i u Matouška¹³⁵ a Černíkové s Makariusovou.¹³⁶ Církevní vězeňství se také nechvalně proslavilo svými inkvizičními soudy, zastrásováním, užíváním iracionálních důkazních prostředků, dlouhým mučením, mrzačením těla a hojným uplatňováním trestů smrti. Jelikož i Ježíš je vždy zobrazován na kříži, musíme tvrdit, že mučení není vynálezem středověku; provázelo lidskou společnost od nepaměti. Středověké vězeňství tuto metodu jen „zefektivnilo“ a podrobilo důslednému administrativnímu aparátu. Jestliže ve starověkém vězeňství šlo pře-

¹³³ Mühlpachr, 2001, s. 11.

¹³⁴ Mühlpachr, 2001, s. 13.

¹³⁵ Matoušek, 1995.

¹³⁶ Černíková & Makariusová, 1997.

devším o pomstu, tak ve středověku, zejména ve vězeňství spojeném s církví, šlo o pomstu a zastrašení.¹³⁷

Od středověku byli vězni ve věznicích rozdělováni podle zdravotního stavu (zdraví x nemocní) a pohlaví (muži x ženy). Se všemi se jednalo stejně, jen měli vymezený svůj prostor. Muži se do vězení dostávali především kvůli dluhům a ženy kvůli prostituci. O odlišném zacházení s dětmi se neuvažovalo.

3.3 Renaissance

V porovnání se středověkými institucemi, které plnily z velké části funkci zadržovací a trestající, bez velkého zájmu o budoucnost vězněného jednotlivce, renaissance reprezentuje ve vnímání péče o vězněného posun. Od začátku 16. století se mezi filozofy a utopisty začíná opět prosazovat myšlenka, že prvotní snahou trestního systému by mělo být snažit se trestaného napravit a připravit ho na úspěšný návrat do společnosti.

Už v antice jsme u velkých myslitelů nacházeli snahu o nápravu a pomoc vězněnému (viz Platón a jeho *Sophonisterion*), tento leitmotiv se s renesancí vrací, patrné je to například v díle Thomase Mora *Utopie* (1516).¹³⁸ Zajímal se zejména o zloděje nebo spíše o anglickou společnost, která takové zloděje v 16. století produkovala. Odmítal trest smrti, neefektivní státní aparát a politiku vedenou proti vězňům. Tvrdil, že vězení, která produkují recidivisty, nejsou dobrými institucemi. Dokazují, že represe a trestání nevedou k nápravě vězněného, naopak spíše ho utvrzují v jeho protispolečenských aktivitách. Soudci a správcové věznic mají plnit roli edukační, nikoliv trestající. More vyslovuje domněnku, že trestaný má šanci na nápravu, jsou-li mu poskytnuty patřičné podmínky pro rozvoj těla i ducha. Vězněný má také vnímat osobní zodpovědnost a angažovanost a musí pocítit víru správce věznice ve svou nápravu a polepšení. Podle Mora není žádný vězeň beznadějným případem a tak by se s ním mělo zacházet. V jeho *Polylerits* vězni nejsou ani věznění, ani spoutáni. Trest přichází, jen když poruší pravidla hry. Když jsou líní a neodvádějí svoji

¹³⁷ Mühlpachr, 2001, s. 12–16.

¹³⁸ More, T. (1950). *Utopie* (český překlad od Bohumila Ryby). Praha: Orbis. Původně vydáno v roce 1516.

práci, jsou bičováni, jestliže ale pracují pilně a zodpovědně, nejsou nikterak ponižováni. Pohybují se volně a pracují pro společnost.¹³⁹

Stejně jako v antice, i v době renesanční byl život vězňů velmi vzdálen ideálu popsánému v knihách. Avšak možná právě myšlenky Mora a dalších utopistů, jako byli Tommaso Campanella (*O slunečním státě*, 1623) či Francis Bacon (*Nová Atlantis*, 1627), a opětovné znovuobjevení křesťanské pomoci druhým daly vzniknout modernějším, humánnějším a lépe diferencovaným nápravným zařízením, více orientovaným na chovancovu rehabilitaci a budoucnost.

Své významné místo, zvláště jde-li nám o historii převýchovné péče o mládež, má v historii vězeňství anglický *Bridewell Hospital* (špitál Bridewell). Středověké označení špitál nekorespondovalo s dnešním vnímáním tohoto pojmu ve smyslu nemocnice. Jak uvádějí například Foucault¹⁴⁰ či Higginbotham,¹⁴¹ jednalo se spíše o zařízení, jehož hlavním cílem bylo izolovat odlišné od zbytku společnosti. Bridewell bývá označován za první vlašťovku pokrokovějšího vězeňství.¹⁴² Je to také jedno z prvních vězení, kde kromě tradičního rozdělení *ženy a muži* byli *děti a mladiství* opravdu oddělováni od *dospělých*. Bridewell byl založen v Anglii králem Edwardem na popud biskupa Ridleye na konci roku 1556. Šlo o obecní zařízení spravované městem. Na svoji dobu plnil Bridewell velmi specifickou roli, kombinoval v sobě prvky vězení, pracovního domu a reformatoria. Byl zde zaveden pravidelný pracovní režim za dodržování přísné disciplíny. Většinu obyvatel této instituce tvořili dospělí tuláci, povaleči a prostitutky, kteří zde trávili různě dlouhou dobu. Už od začátku byla však část Bridewellu vyhrazena *dětem a mladistvým*. Přicházeli sem osiřelé děti svobodných občanů města, problémové děti i nalezcenci z ulice. Všem se zde dostalo základního vzdělání, měli také možnost vyučit se řemeslu: od výroby špendlíků, tkaní hedvábí, výroby oděvů z konopí, výroby rukavic po tesařství. Podle Higginbothama zde v roce 1631 učilo 16 řemeslníků svému řemeslu 106 učňů. Podobná zařízení pak podle stejného modelu vznikla v Oxfordu, Salisbury, Gloucesteru a Ipswichi.¹⁴³ Popularitu londýnského Bridewellu dokládá i obecné označení pro tento typ vězení s pracovním režimem v odborné ang-

¹³⁹ Fuller, 1915, s. 105–106 in Baconová, 1917, s. 42–45.

¹⁴⁰ Foucault, 1994.

¹⁴¹ Higginbotham, 2017.

¹⁴² Moucha in Chaloupka at al., 1986, s. 36.

¹⁴³ Higginbotham, 2017, s. 3.

losaské literatuře, *bridewell*. Například Howard ve svém známém díle *The State of the Prisons* uvádí:

„Navštívil jsem mnoho obecních vězení v Anglii, ve dvou až třech jsem zaznamenal velmi zubožená individua; když jsem se ptal, proč jsou v takovém stavu, bylo mi řečeno, že byli právě přivezeni z bridewellů. Toto určilo můj předmět zájmu. Byl jsem odhodlán prozkoumat tento typ vězení a za tím účelem jsem opět cestoval do zemí, kde už jsem byl, i do těch, které jsem ještě nenavštívil, abych prozkoumal nápravná zařízení a městské věznice.“¹⁴⁴

Přestože je zde Bridewell uveden jako příklad nápravného zařízení s inovativními prvky, jak je ze soudobých komentářů a narážek v beletrizující literatuře z té doby zřejmé, každodenní realita vězňených měla daleko k ideálu. Foucault to komentuje slovy: „Během sto padesáti let se internace změnila v bezprávní směs různorodých prvků.“¹⁴⁵ Svě tvrzení dokládá na nespokojenosti Johna Howarda, který opakovaně upozorňoval na nevhodné zacházení s vězňenými, nedůstojné podmínky, tvrdé tresty, nekontrolovanou moc a zkorumpovanost správců zařízení.¹⁴⁶ Podobné dojmy zaznamenává i autor knihy *Fat King Lean Beggar*: „Bridewell byl mnohými spojován s chlípností a jeho jméno se stalo synonymem velmi drsného vězení.“ O několik řádků níže toto tvrzení ještě opakuje: „Kvůli žalostným podmínkám se Bridewell téměř okamžitě po svém otevření stal symbolem bičování a mučení.“¹⁴⁷

3.4 Osvícenství

Myšlenky, které se velmi pomalu a v omezené míře začaly prakticky aplikovat v renesanci, se dále rozvíjely v osvícenství. Vzestup humanismu a větší respekt k lidské důstojnosti se začaly pomalu odrážet ve vězeňství, které upřednostňovalo nápravu před pouhým potrestáním. Tento nový přístup se formoval na pozadí mnoha okolností, z nichž jednou byla silná nevole vůči absolutismu byrokratického aparátu a bezmoci jednotlivce v systému. Velkou roli také hrála

¹⁴⁴ Howard, 1777, s. 2.

¹⁴⁵ Foucault, 1994, s. 35.

¹⁴⁶ Howard, 1777 in Foucault, 1994, s. 35.

¹⁴⁷ Carroll, 1996, s. 19.

reforma církve, jak katolické, tak protestantské, opět se totiž objevovala potřeba praktické aplikace základní myšlenky křesťanství, pomoci bližnímu.¹⁴⁸

Přestože historie péče o ohrožené děti sahá až do doby vlády Tudorovců, byl to zejména konec 18. století, kdy v Londýně vznikla celá řada centrálně organizovaných institucí starajících se o děti v nouzi.¹⁴⁹ Významné místo má v této době nápravné zařízení *L'Ospizio Apostolico di San Michele* (špitál svatého Michala) v Římě, založené papežem Klementem XI. Špitál měl v jedné části vyhrazen prostor pro mladé delikventy. Jako jeden z prvních popisuje své zážitky z inspekční návštěvy ústavu v roce 1709 otec Labat. Z jeho zprávy se dozvídáme důležitou informaci: Rodiče zde umístěných dětí nemuseli platit náklady na jejich výživu a na provoz zařízení, což bylo v porovnání s ostatními institucemi ojedinělé. Posílaly se sem děti ve věku deset až dvanáct let odsouzené k trestu galejí, které ho pro svůj nízký věk nemohly vykonávat, ale i děti, se kterými si rodiče nevěděli rady. Děti v ústavu pobývaly do šestnácti až osmnácti let; poté byly ty nenapravené poslány na galeje a ty, které projevovaly snahu se napravit, zůstaly a vyučily se řemeslu. Důležitou součástí nápravné snahy bylo také náboženství.¹⁵⁰ Že pobyt v zařízení nebyl pro napravované příjemnou záležitostí, dokládá citace z Labatovy zprávy:

„Děti usazené u stolů a připoutané jednou nohou k lavici jsou nuceny pracovat od rána do večera. Předou bavlnu, pletou punčochy a čepice nebo jsou zaměstnány podobnými činnostmi. Každý má svůj úkol, který musí do večera splnit, nesplnění úkolu znamená trest. Spí odděleně v malých cihlových celách. Každá cela má malé zamřížované okno, záchod a matraci s příkrývkou. Večer po mši jsou děti v těchto celách zamykány, pouta s řetězem na nohou jim jsou ponechána. Děti musejí vstávat se svítáním a opět jsou připoutány v dílnách k lavici, kde zůstávají celý den. Den začíná modlitbou a následují tresty pro všechny, kteří si je předešlý den zasloužili. Jako trest slouží zmrskání. Po vykonání trestu se podává chleba k snídani.“¹⁵¹

¹⁴⁸ Sellin, 1930, s. 533.

¹⁴⁹ Higginbotham, 2017, s. 7.

¹⁵⁰ Labat in Sellin 1930, s. 543–545.

¹⁵¹ Labat in Sellin, 1930, s. 543.